

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds-
och växtproduktionsvetenskap

Hur ser vi på, och planerar vi för, kyrkogården som offentligt rum?

In what way do we recognize, and plan for,
the churchyard as a public space?

Dennis Andreasson

Självständigt arbete • 15 hp
Landskapsarkitektprogrammet
Alnarp 2014

Hur ser vi på, och planerar vi för, kyrkogården som offentligt rum?

In what way do we recognize, and plan for, the churchyard as a public place?

Dennis Andreasson

Handledare: Marie Larsson, SLU, Institutionen för Landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Examinator: Tim Delshammar, SLU, Institutionen för Landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Kurstitel: Kandidatexamensarbete i Landskapsplanering

Kurskod: EX0650

Ämne: Landskapsplanering

Program: Landskapsarkitektprogrammet

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2014

Omslagsbild: Dennis Andreasson; Östra Kyrkogårdens "Ås" med klocktornet som skymtas i fjärran

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: kyrkogård, kyrkogårdsplanering, planering, offentligt rum, Malmö, begravningsplats,

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Sammandrag

Våra svenska städer förtätas i allt snabbare takt och centralt belägen mark blir allt viktigare att ta tillvara. Kyrkogårdar utgör i många städer centrala ytor vars roll i ett allt mer sekulariserat och urbaniserat sammanhang inte är självklar. Samtidigt går det mode i gravskick och detta har lett till att många av våra kyrkogårdar, som ursprungligen anlades i en tid då kistbegravning var kutym, blivit allt glesare och antagit en övergiven karaktär. Hur ser kyrkogårdsförvaltning, länsstyrelse och kommunala planerare på denna utveckling? Hur kommer vi att hantera frågan om kyrkogårdens vara, eller inte vara, i framtiden? I arbetet med uppsatsen har Malmö fått fungera som exempel på hur diskussionen kring, och arbetet med, kyrkogårdar ser ut idag.

Genom litteraturstudier och intervjuer med representanter för Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö, Länsstyrelsen samt Malmö Stad målas en bild av kyrkogårdens historia, dess roll idag och dess potentiella framtid, upp.

I uppsatsen konstateras att kyrkogårdens kulturhistoriska värde visserligen är viktigt men att utvecklingen på området inte har kunnat hålla jämna steg med det moderna samhällets, och i synnerhet då stadens, framväxt. I Malmö finns i inte något utpräglat samarbete mellan dessa. Än så länge är det Svenska Kyrkan som bär huvudmannaskapet, men städer och/eller kommuner kommer på sikt att ägna stadens alla ytor med exploateringspotential en allt större uppmärksamhet och därmed kommer också kyrkogårdens och dess förvaltares roll att ifrågasättas.

Nyckelord: kyrkogård, kyrkogårdsplanering, planering, stadsplanering, landskapsplanering, offentligt rum, grönt offentligt rum, det offentliga rummet, Malmö, begravningsplats

Abstract

This paper attempts to capture the way we look, plan and talk about churchyards today. The land within our cities becomes more coveted and valuable for each passing year and this raises questions about what kind of places and activities a city can, and should, afford to offer its citizens. We can observe that churchyards use less and less of their land for graves due to changes in trends when it comes to burial methods, whilst our cities have a problem with supplying its citizens with enough parks and recreational green areas. In Sweden the Swedish church owns all the land which the churchyards occupy and they also have the responsibility to administer this land. This limits the city's opportunity to plan for current and future changes hence why a discussion about this matter is of interest for the various institutions involved in this process as well as for the people who are expected to live in, and at the same time vivify, our cities. In this paper the city of Malmö acts as example of how the discussion about, and the work with, churchyards is looked upon today.

Through literature studies and interviews with representatives for The Churchyard Administration in Malmö, The County Administration Board of Skåne and The City of Malmö a picture of how the history of the churchyard, its role today and its probable future is portrayed.

What this paper concludes is that the historical cultural value of the churchyard is important but this does not reflect the progress compared to society in general when it comes to the churchyard and its function in the city. In Malmö there's no pronounced cooperation between the church, the county administration board and the city as of today. So far The Swedish Church is in charge of the administration of the churchyards, but the municipalities will, in due time, have to consider the value of all the land within its cities and as a product of this the question about the churchyard's, and its administrator's, role will bring this matter to the fore.

Keywords: churchyard, churchyard planning, planning, city planning, landscape planning, public space, green public space, Malmö, cemetery, graveyard

Icke ens under kyrkogårdens stora träd fanns det svalka, men på nästan varje bänk satt det ett par och viskade, och några sutto i knä på varandra och kysstes med druckna ögon.

– Hjalmar Söderberg, *Doktor Glas*

Förord

Upprinnelsen till denna uppsats kommer av den livslånga relation till kyrkogården som alla människor bär med sig och som i mitt fall, i vuxen ålder, har gett upphov till tankar och idéer kring dessa helgade rum. I ett allt mer urbaniserat samhälle knackar kyrkogårdarna oss på axeln och påminner oss om det förgångna - både staden och dess människors livsöden som tillsammans har levt och skrivit den historia som leder fram till idag.

Själva genomförandet av uppsatsen kom till stånd under april och maj månad vårterminen 2014 inom ramarna för kursen "Kandidatarbete i landskapsplanering" vid Landskapsarkitektprogrammet, SLU Alnarp.

Tack till Marie Larson för handledning och tålamod, Mathilda Kristofferson för motläsning samt till Helene Båtshake och Ann-Britt Sörensen, båda involverade i Moviums "Nätverk Kyrkogård", för inspiration och uppmuntran.

Ett extra stort tack till de personer som har delat med sig av sin tid och sin kunskap för att jag skulle kunna få till stånd ett intervjuunderlag - utan er hade denna uppsats inte kunnat genomföras.

Ni vet vilka ni är.

Dennis Andreasson

Maj 2014

Innehållsförteckning

SAMMANDRAG

ABSTRACT

FÖRORD

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FIGURFÖRTECKNING

INLEDNING	9
BAKGRUND	9
FRÅGESTÄLLNINGAR	9
MÅL OCH SYFTE	10
MATERIAL OCH METOD	10
<i>Litteraturstudier</i>	10
<i>Intervjuer</i>	11
<i>Referensobjekt</i>	11
AVGRÄNSNINGAR OCH BEGREPP	12
RESULTAT	13
KYRKOGÅRDEN - ETT STYCKE LEVANDE KULTURHISTORIA	13
KYRKOGÅRDEN I SAMTIDEN	14
<i>Kyrkogården och kyrkan</i>	15
<i>Kyrkogården som monument</i>	15
<i>Östra Kyrkogården i Malmö</i>	16
<i>Assistens Kirkegård i Köpenhamn - ett lyckat exempel?</i>	17
OCH SEN DÅ?	18
HUR SER OLIKA FÖRETRÄDARE I MALMÖ PÅ KYRKOGÅRDEN OCH DESS FRAMTID?	19
<i>Se men också röra</i>	19
<i>En plats i omsorgsfull förändring</i>	21
<i>Att planera för framtiden</i>	22
<i>Slutsatser</i>	24
DISKUSSION	25
SOM MAN ROPAR FÅR MAN SVAR?	25
KYRKOGÅRDEN SOM OFFENTLIGT GRÖNT RUM	25
EN HISTORIA UTAN FRAMTID?	27
VIDARE STUDIER	28
AVSLUTANDE REFLEKTION	29
REFERENSER	31
ELEKTRONISKA KÄLLOR	31
TRYCKTA KÄLLOR	33
BILAGOR	34
<i>Bilaga 1. Intervjufrågor</i>	34

Figurförteckning

Figur 1. Fotografi. Östra Kyrkogården, Malmö. s. 16

Figur 2. Fotografi. Assistens Kirkegård, Köpenhamn. s. 17

Figur 3. Fotografi. Assistens Kirkegård, Köpenhamn. s. 26

Samtliga bilder är tagna av uppsatsens upphovsman (Dennis Andreasson) på respektive plats under maj månad 2014.

Inledning

Bakgrund

Jag har länge haft ett intresse för kyrkogårdar som platser där rekreation och allvar kan (eller inte kan) mötas. Det finns ett slags inneboende stämning, ett lugn, hos kyrkogården som gör att människor som vistas där hyser en vördnad för både platsen men också övriga besökare; det är en plats som lockar till eftertanke och uppmanar till respekt, samtidigt som historien gör sig påmind på ett i det närmaste oundvikligt vis. Här inbjuds också till intressanta möten mellan det sakrala och det profana, mellan det offentliga och det privata, mellan tanken och känslan, som få andra, om ens något, offentliga rum kan erbjuda.

Anledningen till att jag valt just detta område att arbeta med är dels ett personligt intresse och nyfikenhet på kyrkogården som "institution" men också att jag uppfattar det som en potentiellt viktig fråga inom samtida, och kanske framför allt inom framtida, stadsplanering. Med de förtätningsförhoppningar som ett allt mer urbaniserat samhälle hyser så kommer alla ytor och deras användning att ifrågasättas och behöva motiveras och detta kommer i sin tur att sätta press på kyrkogården att kunna erbjuda staden något i utbyte mot den dyrbara mark som den gör anspråk på. Eller är vi i vårt sekulariserade samhälle alltjämt så heligt inställda till döden att vi aldrig skulle komma på tanken att exploatera på mark som tidigare nyttjats som begravningsplatser?

Under hösten 2013 deltog jag även i en studie genomförd av länsstyrelsen (Länsstyrelsen Skåne, 2013) som kretsade kring olika "gruppers" syn på kyrkogården och dess potential - där jag fick agera som representant för "landskapsarkitektstudenten" - vilket fick mig att inse frågans aktualitet samt blev den droppe som slutgiltigt övertygade mig om att det var just detta ämne jag ville skriva om.

Frågeställningar

- Hur uppfattas kyrkogården som stadsbyggnadselement av några utvalda intervjuade representanter för kyrkogårds- eller stadsplanering i Malmö?
- På vilket sätt integreras kyrkogården i stadsbilden?
- Hur tillgängliggörs kyrkogården för stadens medborgare?
- Hur och av vem regleras de aktiviteter som tillåts ta plats på kyrkogården?
- Hur ser dialogen ut mellan de olika intressenterna i kyrkogårdsfrågan: kyrka, stad/kommun och medborgare?
- Hur har medborgarnas syn på kyrkogården förändrats över tid och hur hänger det samman med kyrkogårdens kulturhistoria?

Alla dessa frågor kommer inte att kunna besvaras fullt ut inom ramarna för denna uppsats men jag kommer att beröra dem i någon, för helheten förhoppningsvis tillräcklig, utsträckning.

Mål och Syfte

Målet med detta arbete är att skapa en bild av hur kyrkogården betraktas i samtida stadsplanering.

Syftet är att genomlysas hur det ser ut idag för att inspirera till och utgöra underlag för att en diskussion om vårt förhållningssätt till kyrkogårdar och huruvida det är hållbart, i dag så väl som imorgon, i relation till hur den övriga samhällsutvecklingen ser ut.

Material och Metod

Då kyrkogårdsfrågan idag inte är en planeringsfråga, i så motto att den inte är underordnad den kommunala planeringsprocessen, har fältet fått breddas och de parter som är med och påverkar hur kyrkogårdar används och ser ut har tillsammans fått agera rollen av "planerare". Dessa utgörs av Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö, Länsstyrelsen Skåne samt Malmö Stad.

Jag har i mitt arbete använt mig av litteraturstudier, intervjuer samt referensobjekt. De båda medarbetarna på Movium, med kopplingar till Nätverket Kyrkogård, Helene Båtshake och Ann-Britt Sörensen har bistått med förslag på ytterligare matnyttig litteratur samt intressanta intervjupersoner.

Mitt val av metod har utgått från en föreställning om hur jag på bästa sätt skulle kunna redogöra övergripande för de frågeställningar som jag initialt formulerade. Litteraturstudien var tänkt att leda in mig i ämnet och tillåta mig att sondera terrängen och identifiera de ämnesområden som redan avhandlats samt bistå med en teoretisk, och i många fall även historisk, grund att bygga vidare arbetet på. Intervjuerna i sin tur förväntades erbjuda en fördjupad inblick i hur planeringsdiskussionen, mellan dess olika parter i Malmö, ser ut idag och samtidigt kunna ge en fingervisning om vart utvecklingen är på väg. Referensobjekten användes dels som konkretiserbara exempel vid intervjutillfällena men också som bollplank i relation till de resultat och idéer som litteraturstudien förde med sig.

Jag har försökt att spegla olika synsätt via intervjuer av parterna i en eventuell "intressekonflikt", i det här fallet representanter för kyrkan, länsstyrelsen samt staden/kommunen, på hur vi kan tänkas komma att arbeta vidare med kyrkogårdar inom stadsplanering. Vilket ansvar och intresse har staden av att tillgodose de (sär-)intressen som dels utgörs av kyrkan och dess besökare/sörjande, dels utgörs av människor som har en mer pragmatisk syn på kyrkogården (och inte finner det oanständigt att rasta sin hund, anordna picknick eller jogga på ett område som exempelvis Östra Kyrkogården i Malmö)?

Litteraturstudier

Jag har valt litteratur utifrån huvudsakligen svenska källor, då jag varit intresserad av att fokusera på hur processen ser ut i Sverige, och än mer specifikt i Malmö. Majoriteten av de arbeten jag har använt som källor har skrivits vid, eller har anknytning till, SLU.

Källsökning har genomförts med hjälp av SLU-bibliotekets webbaserade söktjänst *Primo* och de böcker och artiklar som har använts har uteslutande gått att få tag på via biblioteket eller elektroniskt via SLU:s publiceringsverktyg *Epsilon*. De sökord som jag utgick ifrån var

"kyrkogård*" och "begravningsplats*". Bland resultaten gjordes sedan ett urval med utgångspunkt i de arbeten som på ett eller annat sätt behandlade kyrkogårdar som offentliga rum, parker, människors attityder och inställningar. Till viss del begränsades även urvalet av i vilken utsträckning källorna var lättöverkomliga eller ej. Vidare nyttjades referenslistorna hos de intressanta och adekvata böcker och artiklar, som hittades med hjälp av ovan nämnda söktjänst, för att få tips om ytterligare läsvärda källor.

Intervjuer

Intervjupersonerna i detta arbete har utgjorts av representanter för de olika parter som jag, innan jag påbörjade min skrivandeprocess och i samtal med min handledare Marie Larsson, identifierade som i besittning av kompetens och/eller beslutspåverkan i kyrkogårdsfrågor.

För att komma i kontakt med intervjupersoner kontaktade jag initialt respektive myndighet/förvaltning via deras "allmänna" mejladress (Patel, 2011, s 132). Detta visade sig i vissa fall inte vara tillräckligt, och i de fall då svar uteblev fick jag, på inrådan av min handledare Marie Larsson, samt av Helene Båtshake och Ann-Britt Sörensen på Movium, förslag på namn som jag kunde kontakta mer "direkt".

Frågorna (se Bilaga 1) som diskuterades låg till grund för en analys där de olika inlagorna kompletterar och/eller kontraherar varandra. Intervjuerna genomfördes på en av intervjupersonen föreslagen plats. Dessa motsvarades antingen av deras eget arbetsrum eller av tillgängligt sammanträdesrum på deras arbetsplats. Intervjuerna spelades in med hjälp av ljudupptagningsfunktionen på min mobiltelefon och transkribering av samtalen genomfördes under genomlysning av det inspelade materialet samma dag eller dagen efter intervjutillfället. Intervjupersonernas identiteter har i två av fallen anonymiserades i samband med analysen (Patel, 2011, s. 74) och i texten refereras de till som representanter för sina olika ämbeten: "Förvaltaren" (intervju, c:a 30 min, genomförd 2014-04-30) för Kyrkogårdsförvaltningen, Alice Öberg (intervju, c:a 45 min, genomförd 2014-05-06; kompletterande mejlkorrespondens, 2014-05-23) å Länsstyrelsens vägnar samt "Planeraren" (intervju, c:a 30 min, genomförd 2014-05-11) som representerar Malmö Stad. Efter min intervju med Alice Öberg önskade hon få möjligheten att komplettera sina svar varför jag skickade över mina intervjufrågor (se Bilaga 1) per mejl. I samband med detta uttryckte hon också önskemål om att hon inte ville bli anonymiserad utan att det skulle framgå klart och tydligt när det var hennes, i egenskap av antikvarie vid länsstyrelsen som handlägger kulturmiljöärenden enligt kap.4 i kulturmiljölagen, och inte länsstyrelsens åsikter som framfördes.

Intervjuerna genomfördes enligt semistrukturerad modell med på förhand formulerade frågor men där svaren var "öppna" för respondenten att besvara och utveckla (Patel, 2011, s 76).

Referensobjekt

Assistens Kirkegård i Köpenhamn har varit ett återkommande referensobjekt i många av de texter och arbeten som jag har läst (bl.a. Sandell, 2009; Josefsson, 2011) och den kommer att få fungera som sådant även i detta arbete. Detsamma gäller för Östra Kyrkogården som är en kyrkogård i Malmö som dels har en varierad och ”parkliknande” karaktär samt ligger i närheten av den del i Malmö som jag bor i varför jag är bekant med området och har tidigare erfarenhet av att uppehålla mig där.

Studiebesök i inspirations- och observationssyfte på Östra Kyrkogården, S:t Pauli Kyrkogårdar och Assistens Kirkegård har genomförts under maj månad 2014.

Avgränsningar och begrepp

För att lättare kunna exemplifiera och illustrera kyrkogårdsfrågan i aktuella samhällsplaneringsfrågor kommer Malmö att få fungera som skådeplats för denna uppsats.

Med hänsyn till olika länders lagstiftningar som är knutna till kyrkogårdsfrågor har jag huvudsakligen, med undantag för Danmark, letat information inom Sverige/på svenska.

Då kyrkogårdens historia har avhandlats i otaliga böcker och examensarbeten har jag valt att inte lägga alltför stor vikt på en redogörelse av dess utveckling. Uppsatsen kommer istället att uppehålla sig under 1900-talet och framåt, och i synnerhet då fr.o.m. att kyrka och stat separerade år 2000 (Svenska Kyrkan, 2014a) och fram tills idag.

I hopp om att råda bot på eventuella begreppsliga irrfärder tarvas också två definitioner.

Med hänsyn till referenser till Malmö Stad och, i undantagsfall, Malmö kommun (eller "kommunen") så åsyftar dessa en och samma organisation; i likhet med andra större svenska städer.

Ordet "kyrkogård" används genomgående i texten och innefattar även det angränsande begreppet "begravningsplats". Detta är inte ett beslut kopplat till den religiösa anspelningen som ordet har utan det rör sig snarare om ett ställningstagande baserat på synen på kyrkogården som historiskt kulturarv, en kontext inom vilken diskursen i denna uppsats kommer att befinna sig. I enlighet med Nationalencyklopedins definition är kyrkogården en: "[...] allmän begravningsplats, oberoende av om den är belägen invid kyrka eller ej." (Bringeus & Olausson, 2004).

Resultat

I resultatdelen redogörs för olika aspekter av hur vi uppfattar kyrkogårdar ur ett stadsplaneringsperspektiv. Inledningsvis avhandlas en litteraturstudie med referensobjekt som exempel och därefter redogörs för resultat och analys av de intervjuer jag genomfört.

Kyrkogården - ett stycke levande kulturhistoria

Mycket har sagts och skrivits om kyrkogårdens historia (Bucht, 1992; Sandell 2009), kyrkogården som grönt kulturarv (Bucht, 1992) och som offentligt rum (Hjalmarsson, 2011; Sandell, 2009). Men dess roll som kultur- och historiebärare sträcker sig från en kollektiv övergripande samhällsskala ända ner till familje- och personnivå; den berättar någonting om världen i stort men också om de enskilda livsöden som befolkat densamma under det senaste århundradet (Sörensen, 2003). Just detta bevarande av historien, i form av de namn på människor som burit historien fram till sin död, menar Ken Worpole (2003) - kyrkogården är i ordens bildliga, tillika bokstavliga, bemärkelse "bibliotek av sten" (Worpole, 2003, s. 114-115). Tillsammans med äldre parker och alléer utgör kyrkogården dessutom en viktig agent för den omgivande stadens kulturhistoria och identitet, framhåller Boverket (2007) i sin skrift *Bostadsnära natur - inspiration & vägledning* (Boverket, 2007).

Kyrkogårdens roll har dock skiftat och förskjutits under århundradena sedan kristnandet av Sverige. Inte minst under medeltiden då den på landsbygden, utöver begravningsplats, också tillfälligt kunde tjäna som marknadsplats (Bucht, 1992).

Till följd av den urbanisering som har skett, och som vi ser fortsätter att eskalera, i våra städer har kyrkogårdarnas lokalisering gått från att vara perifer till att istället utgöra några av de mest centralt belägna grönområden vi har. Bebyggelsen har tätat och omgärdar idag dessa historiska miljöer som ofta har lämnats opåverkade medan arkitektoniska riktningar har avlöst varandra i dess direkta omgivning (Arfalk, 2013).

Något av kyrkogårdens historiska betydelse och kraft beskriver Ken Worpole (2004) i en passage om hur invånarna i Paris, under Haussmanns nyplanering för staden då denne bl.a. föreslog att de centralt belägna kyrkogårdarna skulle flyttas ut i stadens periferi, kunde höras skandera: "*Pas de cimetière, pas de cité!*"; Ingen kyrkogård, ingen stad! (Worpole, 2004, s. 30).

Fram till idag har kyrkogården fungerat som en helgad plats, i både profan och sakral bemärkelse, vilket inte minst har avspeglats i den höga kvalitet som många av dessa anläggningar alltjämt idag kan uppvisa. "I dag är begravningsplatserna vårt lands mest välskötta parkanläggningar av stort kulturhistoriskt värde, där bestämmelserna och kulturhänsynen i högsta grad är gällande.", skriver bl.a. Birgitta Hoberg i *Kyrkogårdens Gröna Kulturarv* (Bucht, 1992).

Ifråga om kyrkogårdens bevarande på historiska grunder finns också tydliga riktlinjer angivna i Sveriges Kulturmiljölag (1988:950), i exempelvis kap. 4, § 11 står att läsa:

"I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller försvanskas."(Kulturmiljölag, 1988:950).

Kyrkogården har också i sitt uttryck förmågan att förmedla en speciell känsla eller atmosfär, eller med Inger Berglunds (1994) ord:

"Har platsen länge varit använd som kyrkogård skapar detta ett slags laddning." (Berglund, 1994, s. 26).

Denna laddning, som i sin tur är sammankopplad med ett känslspektrum, som inget annat rum i staden kan erbjuda utrymme för att konfrontera och hantera (Worpole, 2003, s. 13). Worpole (2003) går t.o.m. så långt som att beskriva kyrkogården som en tidlös värld vilken, uppfattas det som, är oavhängig mänsklig och byråkratisk inblandning. Kyrkogården påminner oss om en bortglömd sovande värld, en värld som består av mörker och stillhet - en värld i bjärt kontrast till den omgivande stadens upptrissade tempo och målpunktsbundna rörelsemönster (Worpole, 2003, s. 29).

Kyrkogårdens historia är vida omskriven och dess plats i den svenska kulturhistorien självskriven, oavsett vilken aspekt av kyrkogården en väljer att lyfta fram. Dess plats i staden har visserligen kommit att bli mer centralt belägna i takt med att staden expanderat men kyrkogården har bibehållit mycket av den ursprungliga karaktär som dess omgivning i många fall har förlorat med tiden. Stor vikt läggs vid att kyrkogården ska bevaras - att dess funktion är att få fungera som backspegel åt framtidsfokuserade stadsbor - men frågan är vilken roll den egentligen spelar idag.

Kyrkogården i samtiden

Vilken är vår syn på kyrkogården idag, som offentligt rum eller i egenskap av plats för den privata sorgen?

Den atmosfär som vi idag upplever på våra kyrkogårdar menar Ann-Britt Sörensen (2003) är en kombination av vår samhällshistoria i allmänhet men också av vegetationshistorien, från 1800-talet och framåt (Sörensen, 2003).

Ken Worpole (2004) ställer sig frågan hur det kommer sig att det moderna samhället tycks ha tappat respekten för, och ett naturligt förhållningssätt till, kyrkogården. Han framhåller att en bidragande orsak skulle kunna vara att vi saknar adekvat vokabulär för att kunna tala om och beskriva kyrkogården vars plats i staden vi inte riktigt kan sätta fingret på. Är kyrkogården religiös eller sekulär - erbjuder den en plats för förtvivlan eller en plats för hopp? (Worpole, 2004, s. 35).

Glynn, King, Kosky & Saborio (2003) hävdar att ett upprätthållande av kyrkogården som attraktiv plats för stadens människor i stor utsträckning är en fråga om planering:

"With good planning historic cemeteries can serve the living while commemorating the dead." (Glynn et al., 2003, s. 145).

I Malmö Stads Grönplan (2003) identifieras kyrkogårdar som en viktig del av stadens grönytor, då framför allt i ett slags symbios med stadens parker; i synnerhet de äldre begravningsplatserna lyfts fram som förmedlare av en påtaglig parkkaraktär med ett digert utbud av gamla träd. Kyrkogårdarna lämpar sig extra väl för rekreation av mer stillsam karaktär och detta, i kombination med deras centrala läge, gör dem extra värdefulla för stadens äldre invånare som i regel inte rör sig lika långa sträckor från hemmet som stora delar av stadens yngre klientel (Malmö Stad, 2003, s. 19).

Kyrkogårdens roll i samtiden återstår alltså att tydligt definiera. Var kyrkogården återfinns någonstans - både inom staden men också i landskapet, om den ligger ute på landet eller i en mindre ort - utgör grunden för hur den uppfattas. Kanske är det svårigheten att peka dess funktion idag som försvårar att hitta en röd tråd som löper genom historien och hela vägen in i framtiden.

Kyrkogården och kyrkan

Även om kyrkogården idag har fått behålla sitt namn, oavsett om den återfinns i närheten av en kyrka eller ej (Bringeus & Olausson, 2004), så avslöjar dess prefix kyrkogårdens historiska koppling till kristendomen.

Sedan år 2000 är skilsmässan mellan staten och svenska kyrkan ett faktum (Svenska Kyrkan, 2014a). Svenska kyrkan, eller i praktiken dess församlingar, agerar dock fortfarande som huvudman för de allmänna begravningsplatser som enligt svensk lag skall tillhandahållas inom huvudmannens förvaltningsområde. Detta gäller oavsett om den döde tillhört ett kristet trosamfund eller inte (Begravningslag, 1990:1144).

Idag, 14 år efter separationen mellan kyrka och stat, är 65,9% av svenskarna medlemmar i Svenska kyrkan – år 2000 var motsvarande 82,9% av Sveriges befolkning medlemmar (Svenska Kyrkan, 2014c).

Men kyrkogården är inte bara en begravningsplats som omger kyrkobyggnaden. Även om dess historiska roll löper parallellt med kristendomens religiösa praktik så har definitionen av vad en kyrkogård är kommit att vidgas, åtminstone sedan 1900-talets början (Flora, Giardiello & Postiglione, 2013).

Kyrkogården som monument

Under slutet av 1800-talet började en ny estetisk inriktning för kyrkogårdar ta form - med ett öppnare, större och mer parklikt uttryck – i Nordamerika och sedermera Europa (Bucht, 1992, s. 33). En både intressant och relevant utveckling i kyrkogårdens historia. För när det kommer till kyrkogården betraktat som (landskaps-)arkitektoniskt monument återfinns där ett exempel som mer än något annat understryker kyrkogårdens potential: Skogskyrkogården i Stockholmsstadsdelen Enskede - Gunnar Asplunds och Sigurd Lewerentz mästerverk som sedan 1994 finns med på UNESCOs lista över världsarv för kultur- och naturmiljöer. Skogskyrkogården är inte bara Sveriges näst största begravningsplats till ytan utan har genom sin utformning, som förenar natur och arkitektur i mötet mellan de levande och de döda, också kommit att bli ett besöksmål som varje år lockar otaliga besökare med en världsunik upplevelse (Världsarvet Skogskyrkogården, 2014).

Ken Worpole (2003) går så långt som att konstatera att Skogskyrkogården i Stockholm, när den uppfördes, satte standarden för "den nya tidens" syn på en mer demokratisk och självmedveten stadsplanering (Worpole, 2003, s. 12). Och arkitekturprofessorn Marc Treib har beskrivit den som "the most perfect and profound modern landscape on the planet" (Treib, 2002, s. 65).

"It was no coincidence that, despite the uniqueness of the site characterized by forest, other new cemeteries were based on this example in an attempt to identify the sacred values with those of the

place itself, combining the profane and the primitive with the fascination of modernity and an ancient sense of the sacred, thereby making the theme of death more acceptable and comprehensible to individuals.” (Flora et al., 2013, s. 108)

Och det är just denna kombination av storslagen landskapsarkitektur och otraditionell begravningsplats som gör Skogskyrkogården populär i så många läger (Tendens, 2013b).

Skogskyrkogården i Stockholm är bara ett exempel, om än ett väldigt tydligt sådant, på när kyrkogården blir något mer än bara kyrkogård. Att varje liten by med en kyrkogård skulle uppföra en anläggning i paritet med Skogskyrkogården är givetvis inte realistiskt, men det erkännande och den uppmärksamhet den har fått har åtminstone öppnat dörren för en diskussion kring de landskapsarkitektoniska aspekterna av kyrkogården.

Östra Kyrkogården i Malmö

Även om inte Malmö kan stoltsera med en egen skogskyrkogård så har staden en anläggning som står för sig själv men som också kan sola sig lite i glansen från den svenska huvudstadens monumentala pärla, nämligen Östra Kyrkogården.

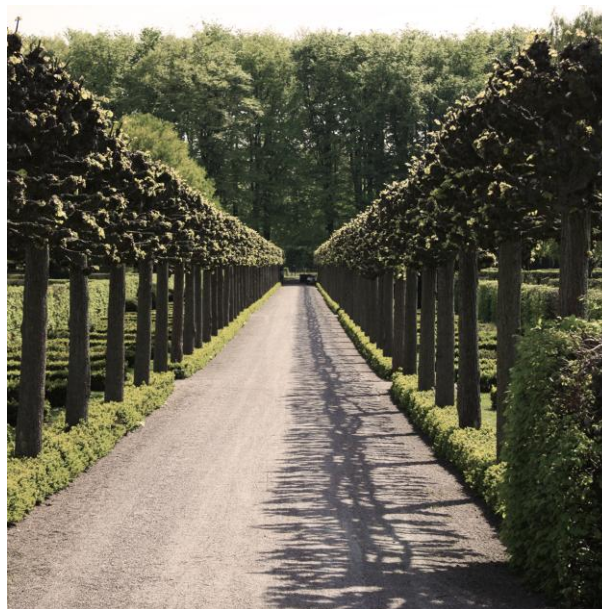
En av Malmös mest prominenta, tillika största (Svenska Kyrkan, 2014b), kyrkogårdar är Östra Kyrkogården som återfinns mellan Håkanstorp och Rosengård i Malmö stads östra delar, just innanför den inre Ringvägen. Den invigdes 1921 efter att Sigurd Lewerentz förslag gått vinnande ur 1916 års tävling. Hans inblandning i arbetet med Östra Kyrkogården skulle komma att fortgå under mer än fem decennier fram till 1969 då den av Lewerentz utsökt minimalistiska blomsterkiosken vid kyrkogårdens västra entré slutligen stod klar. (*Klassikern*, 2013).

Just storleken, i kombination med de varierande rumsligheterna, gör att Östra Kyrkogården bjuder in till varierande aktiviteter; för joggare eller hundägare finns det utrymme att dels ta plats för den egna aktiviteten men dels också ge plats åt gravbesökare, utan att för den sakens skull inkräkta på platsens atmosfär.

Olika delar av Östra Kyrkogården är också aktiv i olika utsträckning; många av de gamla kvarteren, som historiskt har varit kristna, uppfattas idag som tomma och ödsliga medan de muslimska och katolska områdena är betydligt mer välbesökta och "levande" (Tendens, 2013a).

Malmö Stad (2003) framhåller också möjligheten att binda samman ett av sina prioriterade grönstråk - Bulltoftastråket - via Östra Kyrkogården och S:t Pauli kyrkogårdar

för att länka samman Bulltofta rekreationsområde med stadens centrala delar, även om Kontinentalbanan i dagsläget förhindrar en sådan sammankoppling (Malmö Stad, 2003, s. 84-85).

Figur 1. Strikt formklippta trädrader som skiljer gravkvarteren åt, på Östra Kyrkogården. (Foto: Dennis Andreasson, 2014-05-11)

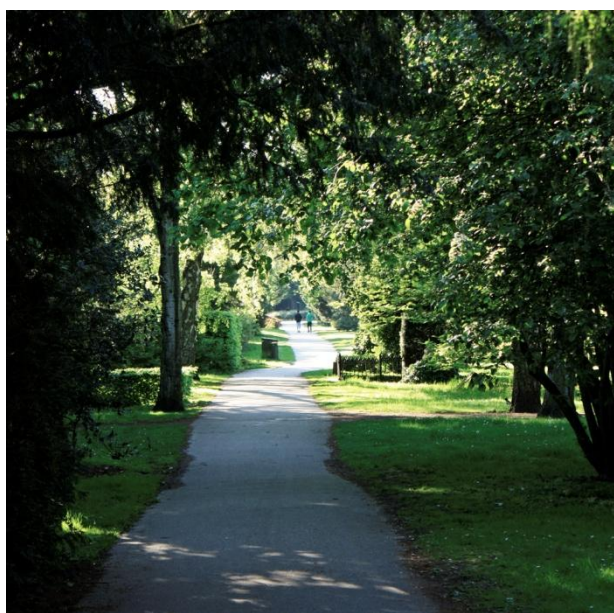

I sammanfattningen av Malmö Stads Grönplan (2003) definieras den gröna marken som att "[...] marken omfattar en rad olika typer av *gröna objekt* exempelvis parker, trädgårdar, kyrkogårdar, vattendrag, åkerholmar och alléer." (Malmö Stad, 2003, s. II). I samma grönplan karaktäriserar också Malmö Stad kyrkogårdar, tillsammans med koloniområden, som "gröna ytor" men det poängteras samtidigt att de båda har "begränsad tillgänglighet" (Malmö Stad, 2003, s. 113).

Ett något undvikande förhållningssätt tycks råda från Malmö Stads sida, och de ger inga tydliga svar på frågan om vilken kyrkogårdens roll och identitet är - ett förhållningssätt som enligt Karl Lövré (2001, s. 36) är vanligt förekommande när det kommer till kommuners analys av grönområden. Frågan är om kommunens syn delas av Malmös invånare; hur fungerar kombinationen av öppenhet för allmänheten med begränsad tillgänglighet för densamma - hur ser det ut i praktiken? Och finns det anledning att, som många gånger förr i Malmös historia, blicka över till andra sidan sundet för att finna inspiration?

Assistens Kirkegård i Köpenhamn - ett lyckat exempel?

När det kommer till diskussioner kring kyrkogården och dess potential som multifunktionellt offentligt rum är det ett namn som oftare än andra dyker upp som referens (bl.a. Josefsson, 2001; Sandell, 2009 och Sörensen, 2003): Assistens Kirkegård i Nørrebro, Köpenhamn. I sitt examensarbete *Stadskyrkogårdar - socialt hållbar utveckling* beskriver Joakim Josefsson (2011) Assistens som en plats som har klarat av att hitta en balans mellan tradition och förnyelse. Assistens Kirkegård är en plats där sorgearbete och allvar kan kombineras med rekreation och kulturupplevelse i form av utomhusteater under sommarhalvåret. Josefsson (2011) pekar också på att kyrkogården, trots närbelägna parker vars ändamål är vistelse och rekreation, ändå lockar till sig människor av just detta intresse och pekar på att en av de främsta skillnaderna kyrkogården och parkerna emellan är att Assistens Kirkegård kan erbjuda en tydlig rumsindelning som inte upplevs i samma utsträckning i övriga angränsande grönområden. På Assistens Kirkegårds (2014) hemsida betonar de kyrkogårdens tre funktioner, som museum, park och begravningsplats; ett multifunktionellt stadsrum i en tätbefolkad del av staden som i allra högsta grad är tillhör både "de levande så väl som de döda" (Assistens Kirkegård, 2014).

Figur 2. Exempel på Assistens Kirkegårds vindlande lummighet. (Dennis Andreasson, 2014-05-21)

Att kombinera park och kyrkogård har givetvis inte skett helt utan invändningar och konflikter, Angela Sandell (2009) redogör för en intervju med Stine Digens Helweg, som är "kirkegårdsvejleder" på Assistens, där hon berättar att det har framförts kritik mot att kyrkogårdsmiljön har blivit *alltför* livlig och att denna främst har kommit från människor som inte själva har gravar att besöka på Assistens. D.v.s. människor som besöker Assistens i rekreativt syfte (Sandell, 2009, s. 22).

Idag pågår förberedelser inför anläggandet av en tunnelbanestation inne på det område som tidigare varit kyrkogårdsmark; ett beslut som varit långt ifrån okontroversiellt. Stationen, som kommer att heta "Nørrebros Runddel", beräknas stå klar 2018 (Stockmann, 2011).

Assistens Kirkegård har kommit att bli ett försök att förena kyrkogårdsmiljö och bl.a. parkmiljö, utan att den ena behöver utesluta den andra. Utvecklingen pekar på ett slags planeringstänkande som än så länge saknar motsvarighet i Sverige. Även om Danmark i princip alltjämt har en statskyrka (Schwarz, 2014) så pågår alltså även där ett arbete med vad kyrkogården är och vad den kan tänkas komma att bli. Det finns all anledning till att titta närmare på den danska modellen, där förvaltandet av kyrkogården liksom övrig parkrelaterad verksamhet är underordnad teknik- och miljöförvaltningen. Och kanske kommer vi i Sverige finna det intressant att göra just detta inom en snar framtid (Hjalmarsson, 2011).

Assistens Kirkegård kan få statuera ett exempel för hur långt arbetet har kommit idag, men inom framtida stadsplanering kommer det också att ställas krav på strategier för hur vi ska hantera framtidens kyrkogårdar.

Och sen då?

Andelen kremerade uppgick vid senaste statistikangivelsen till 79,9% och siffran har sedan 1980 motsvarat fler än hälften av samtliga avlidna per år i Sverige (SKKF, 2013). Detta är siffror som skulle kunna föranleda ett ifrågasättande av kyrkogårdens vara eller inte vara, om inte annat så i sin historiska och alltjämt nuvarande egenskap av begravningsplats. Hur påverkas kyrkogårdens identitet av att allt fler väljer bort den traditionella jordfästelsen och istället föredrar minnes- eller askgravlunden? (SKKF, 2013).

Enligt Ann-Britt Sörensen (2003) uppskattar de ungdomar, som ingick i urvalsgruppen för hennes arbete *Kyrkogården i framtiden - ur ungdomars perspektiv*, kyrkogården som den är idag och att det utrymme för lugn och eftertanke som kyrkogården erbjuder bör värnas - men också vidareutvecklas framöver (Sörensen, 2003).

I sin undersökning av människors attityder till vad som är accepterade aktiviteter på en kyrkogård kommer SKKF (Bremborg & Dahlgren, 2011) fram till att det framför allt är äldre människor som idag uppehåller sig på våra kyrkogårdar och att de anser att kyrkogården är en fridfull plats avsedd för att besöka anhörigas gravar. Detta kan ställas i kontrast till yngre generationer som dels, i många fall, aldrig ens har besökt en kyrkogård, dels är negativt inställda i mindre utsträckning till aktiviteter som att sola och jogga. Författarna konstaterar också att enbart knappt 10 % av besökarna använder, och uppfattar, kyrkogården som en park (Bremborg & Dahlgren, 2011).

"Ju större orten är, ju större blir andelarna som aldrig eller sällan går till en kyrkogård eller begravningsplats och de som besöker ofta blir färre med ökad storlek på orten." (Bremborg & Dahlgren, 2011, s. 63)

Frågan är vad som redan idag är acceptabla aktiviteter på våra kyrkogårdar? "[Kan man] Skratta högt, jogga, rulla ut en handduk för att sola?" undrar Helene Båtshake (2013) i en debattartikel i Sydsvenskan. Hon konstaterar vidare att "[...] respekt och förståelse för andra människors behov är nog ändå det viktigaste när det gäller hur man använder begravningsplatser och kyrkogårdar." (Båtshake, 2013).

Av det till artikeln hörande kommentarsfältet att döma råder det inte direkt brist på känslomässigt styrda, och minst sagt kritiska, reaktioner på ett ifrågasättande av kyrkogårdars användningsområden.

Ken Worpole (2004) framhåller att arkitekter och planerare har ett stort ansvar i att föra kyrkogårdens historiska arv vidare; både bildligt och bokstavligt talat. Nyskapande arkitektur och banbrytande ingenjörskonst har visserligen format och satt sin prägel på den moderna staden, men när det kommer till platser där utrymme ges åt människors behov av att bearbeta sorg och saknad har visioner och originalitet bländat världen med sin frånvaro (Worpole, 2004, s. 31).

Hur ser olika företrädare i Malmö på kyrkogården och dess framtid?

För att få en fördjupad kunskap om synen på kyrkogårdens funktion som offentligt rum idag och i framtiden intervjuar jag olika företrädare för de myndigheter som är involverade i kyrkogårdens förvaltning, planering och reglering. Dessa utgörs av Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö, Länsstyrelsen Skåne samt Malmö Stad. Av anonymitetsskäl kommer de i texten nedan att refereras till som, i Kyrkogårdsförvaltningens fall, *Förvaltaren* emedan representanten för Malmö Stad kallas för *Planeraren*. Alice Öberg på Länsstyrelsen Skåne har bitt om att det ska framgå att det är hon och hennes åsikter som framkommer i referatet av intervjun med henne; av stringensskäl kommer hon dock, i brödtexten, att refereras till som *Antikvarien*.

Se men också röra

Jag träffar *Förvaltaren* på Kyrkogårdsförvaltningens besöksadress vid Östra Kyrkogården i Malmö. Efter en kortare promenad tvärs igenom förvaltningens huvudbyggnad bestiger vi en trappa och når till sist fram till hans kontor på andra våningen med utsikt över ett vårsolindränkt Malmö.

Vi inleder vårt möte med att diskutera hur Kyrkogårdsförvaltningens syn på kyrkogården som offentligt rum idag, ser ut. Enligt Kyrkogårdsförvaltningen själva så utgör, och fungerar, kyrkogårdarna redan i dag som en del av staden, dess grönytor och offentliga rum. En viss skillnad föreligger dock med hänsyn till den enskilda kyrkogårdens placering: Gamla Kyrkogården har till följd av sitt centrala läge, mellan Gustav Adolfs Torg och Slottsparken, en mycket mer framträdande roll i stadsbilden än vad mer perifera kyrkogårdar, som t.ex. Östra kyrkogården, har.

Just Gamla Kyrkogården framhåller *Förvaltaren* som speciell då den i vardagligt bruk har kommit att i allt större utsträckning fungera som genomfartsled för gångtrafik - även om dess huvudsakliga användningsområde alltjämt är att fungera som begravningsplats. De människor som passerar genom den till fots är inte kyrkogårdsbesökare i ordets "egentliga" mening men upplever den som ett behagligt och lummigt rum att strosa igenom; Gamla Kyrkogården är en plats människor redan befinner sig på medan exempelvis Östra Kyrkogården är en plats som människor i större utsträckning *tar* sig till.

Beträffande Kyrkogårdsförvaltningens kommunikation med Malmö Stad berättar *Förvaltaren* att den är sällsynt förekommande. Som exempel tar han att kommunen anlade ett studentboende alldeles i närheten av Östra Kyrkogården, men att detta inte föranleddes av någon kommunikation kring hur detta eventuellt skulle kunna komma att påverka besökarantalet på Östra Kyrkogården. I dagsläget har det kommit att bli så att kyrkogården i viss mån används som

rekreationsområde för studenter och ungdomar, detta trots att avståndet till Bulltofta rekreationsområde - som är ett grönområde anlagt just för detta ändamål - är kort.

En något mer påtaglig kontakt har Kyrkogårdsförvaltningen med Länsstyrelsen, men *Förvaltaren* poängterar att det sällan eller aldrig rör frågor som har med planering att göra utan att det snarare kan handla om tillståndsärenden vid t.ex. anläggning av askgravplatser.

När det kommer till frågan om vilka aktiviteter som egentligen ska få förekomma på en kyrkogård menar *Förvaltaren* att i stort sett all aktivitet är välkommen - kyrkogården är till för att nyttjas! Samtidigt kan det skilja sig åt från kyrkogård till kyrkogård och från fall till fall. Det är viktigt att hela tiden visa övriga kyrkogårdsbesökare respekt, men det är snarare något som bygger på ett ömsesidigt hänsynstagande besökarna emellan än att Kyrkogårdsförvaltningen vill gå in och diktera villkor och bestämmelser, samt se till att dessa efterföljs.

I Tendens (2013b) serie *Den dekorerade graven* berör Kyrkogårdschefen i Trelleborgs kommun samma balansgång och konstaterar att om inte de som ansvarar för kyrkogårdarna är lyhörda på människors behov och önskemål så "riskerar" kyrkogården att förlora sin status som sorge- och minnesplats i det allmänna medvetandet (Tendens, 2013b).

Förvaltaren understryker att markbehovet har kommit att se olika ut under olika perioder. Vid 1900-talets mitt var kistbegravning det vanligaste begravningsskicket och följaktligen kom kyrkogårdarna att behöva ta större ytor i anspråk, ett behov som kommunen är skyldig att tillgodose. Från 60-talet och framåt blev kremering allt vanligare varför expansionsbehovet avtog och en del av den mark som kyrkan då hade gjort anspråk på att behöva har idag återlämnats till kommunen igen. På senare år har dock markbehovet tilltagit igen, detta till följd av att staden har fått många nya invånare med en annan trosinriktning än den kristna.

Det går även mode i olika begravningsskick, berättar *Förvaltaren* och det som är mest populärt just nu är något som brukar kallas för "askgravlund" men som i Malmö har fått namnet "askgravplats" då dessa, till skillnad från t.ex. minneslundar, innefattar gravrätt. Minneslundarna uppfattas idag som alltför anonyma - anhöriga vill ha en specifik plats med en inskription över den begravde att besöka.

Till skillnad från den traditionella begravningsplatsen så medför en begränsning av de individuella utsmyckningarna att konflikter mellan gravrättsägare och kyrkogårdsförvaltning, alternativt gravrättsägarna emellan, kan undvikas (Tendens, 2013a).

Vem som bär huvudmannaskapet för förvaltningen av våra kyrkogårdar i framtiden uppfattar *Förvaltaren* det vara svårt att sja om - men han tror att det bara är en tidsfråga, särskilt med tanke på separation mellan kyrka och stat år 2000, innan Svenska kyrkan upphör att vara "nationell" huvudman. Anledningen till att de hittills har fått fortsatt förvaltningsförtroende tror han beror på att staten anser att de har skött förvaltningen klanderfritt.

Förvaltaren menar att det i Malmös fall finns en tydlig uppdelning mellan kyrkans religiösa verksamhet och den förvaltning som Kyrkogårdsförvaltningen ansvarar för. Kyrkogårdsförvaltningens uppgift är att tillhandahålla. I Malmö, på samma sätt som i många andra större städer, innebär denna uppdelning inga direkta problem men han tror att det i mindre församlingar, där kyrkoherden har det övergripande ansvaret för kyrkans samtliga åtaganden, kan vara svårt att skilja dessa verksamheter åt.

Ett exempel på denna distinktion mellan kyrkans församlingsverksamhet och kyrkogårdsförvaltningens religiöst obundna uppdrag är att det inte längre är tillåtet att viga jorden. Detta

faktum ledde t.ex. vid ett tillfälle på kyrkogården i Husie till frustration hos församlingens medlemmar, berättar *Förvaltaren*.

Just denna förändring skildrar Inger Berglund (2004), inte utan ett rågat mått av poetisk precision i *Kyrkogårdens meditativa rum*:

"Äldre tiders jordbegravningar i direkt anslutning till begravningsgudstjänsten drog in kyrkogården i ett helgat skeende. Kistan bars ut på kyrkogården, längs gångarna och fram till den öppnade graven, där mullpåkastningen skedde. Prästens välsignelse drog in själva platsen i en helgad sfär. Den sidan av begravningen är borta från begravningsplatsen." (Berglund, s. 61)

Och, om *Förvaltaren* får rätt i sin känsla inför kyrkogårdens framtidsutsikter, är även detta fenomen snart förpassat till kyrkogårdens kulturhistoriska kuriosaarkiv.

En plats i omsorgsfull förändring

Antikvarien och jag stämmer träff på Länsstyrelsens kontor på Kungsgatan i Malmö. Hon möter upp i entrén och efter en kort rekognoseringsrunda hittar vi ett seminarierum i vilket intervjun kan genomföras.

Antikvarien berättar att Länsstyrelsens syn på kyrkogården är att den ska fungera som vilorum för de döda men att den samtidigt är en plats på vilken alla stadens medborgare inbjuds att sänka tempot, tänka efter och ta in omgivningen. Med detta i åtanke är det viktigt att kyrkogården uppfattas som just ett *offentligt* rum - som också ska vara konfessionslöst.

På Länsstyrelsen Skåne diskuteras kyrkogårdens användning i samband med att de får ta emot ansökningar om ändringar av begravningsplatser. Med hänsyn till kulturmiljölagen är det inte så att länsstyrelserna prövar användningen, eller olika funktioners lämplighet, utan det som tas i beaktande är att dess kulturhistoriska värden inte "minskas eller förvanskas" (Kulturmiljölagen, 1988:950). Som exempel tar *Antikvarien* två ärenden, rörande kyrkogårdar i Finja och Norrvidinge, där förslagen var att det på de befintliga kyrkogårdarna skulle anläggas parkeringsplatser. Det som länsstyrelsen prövade i detta fall var inte om det var acceptabelt att en kyrkogård kunde få bli en parkeringsplats utan huruvida förändringen av platsens gestaltning riskerade att påverka kyrkogårdens kulturhistoriska värden. I dessa fall valde länsstyrelsen att bevilja tillstånd med motiveringen att den tilltänkta utformningen hade anpassats väl efter de befintliga platserna och att deras kulturhistoriska värden inte skulle komma att påverkas negativt av förändringarna. Utöver kulturmiljölagen (1988:950) har länsstyrelsen även hand om tillsynen av ärenden som rör begravningslagen (1990:1144).

I dagsläget finns ingen dialog mellan Länsstyrelsen Skåne, Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö och Malmö Stad - "storlek" eller "närhet" har ingen påverkan utan länsstyrelsen handlägger ansökningar från Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö på samma sätt som de gör med ansökningar från kyrkogårdsförvaltningen runt om i övriga delar av länet. *Antikvarien* berättar om att det i Lunds stift finns en regional samrådsgrupp tillägnad det kyrkliga kulturarvet och att det i denna förs diskussioner kring frågor som rör de kyrkliga kulturminnena. I detta sammanhang finns Svenska Kyrkan, Länsstyrelsen Skåne och Blekinge samt de berörda regionala museerna representerade.

Östra Kyrkogårdens användningsområden är många och varierade menar *Antikvarien*. Framför allt fungerar den som begravningsplats och park, det sistnämnda då många väljer att passera genom, eller ta sig till, Östra Kyrkogården för att promenera eller motionera.

Ifråga om framtidsutsikterna för Malmös kyrkogårdar så uppfattar *Antikvarien* dem som mycket goda. I samband med att rytmen i städer av Malmös storlek blir allt högre så blir också rofyllda rum ett allt viktigare komplement i stadsbilden. På kyrkogården manifesteras dessutom, betydligt tydligare än på många andraplatser, tidens gång i en fysisk och greppbar form vilket kan erbjuda stadens invånare ytterligare en dimension till det vardagliga livet. Utöver att fungera som begravningsplatser är de också stilsamman gröna offentliga rum och fyller i egenskap av sådana en ytterst viktig funktion för invånare så väl som turister. När det kommer till Östra Kyrkogården betonar hon att den är speciell, både som begravningsplats och rum, och syftar då på dess arkitektoniska kvalitet och dess kulturhistoriska värden. På Östra Kyrkogården återfinns en miljö som erbjuder ett brett spektra av möjliga aktiviteter som kan bjuda in till olika slags besök och tilltala många olika typer av besökare.

Att planera för framtiden

Efter att ha tagit hissen upp till tredje våningen - Gatukontorets domäner - slår jag mig ner tillsammans med *Planeraren* på dennes kontor i Stadshuset vid August Palms Plats i Malmö. Han inleder intervjun genom att bemöta frågan om kyrkogårdens roll i staden med att den idag inte har en given plats på stadsplaneringsagendan men att det händer att den dyker upp, exempelvis nu i arbetet med den nya översiktsplanen och i samband med diskussioner om hur och var staden ska förtätas.

När det kommer till positiva samarbeten mellan Kyrkogårdsförvaltningen och Malmö Stad framhåller *Planeraren* arbetet med Gamla Kyrkogården vid Gustav Adolfs Torg i centrala Malmö. I det fallet kom förslaget att öppna upp och tillgängliggöra den, som ett stråk mellan Slottsparken och torget, ifrån kommunens stadsplanerare och utfallet uppfattades som positivt av så väl kyrkogårdsförvaltning som Malmöbor. Även initiativet att låta lysa upp kyrkogården nattetid kom ursprungligen från kommunen - trots att den inte är öppen för genomfart under kvällar så bidrar belysningen med att skapa en rumslighet som uppskattas av de förbipasserande.

Ett försök att formulera arbetet enligt detta tankesätt gör Malmö Stadsbyggnadskontor i *Möten i staden - om vikten att se den andre i vardagen*:

"Vid planering av nya platser bör vi parallellt arbeta med aktivitetsutbudet (mångfald i utbudet) och med den fysiska utformningen. Existerande platser där flera funktioner redan idag samlas kan lyftas." (Malmö Stadsbyggnadskontor, 2006, s. 39)

Planeraren informerar också att det pågår diskussioner mellan kommun, kyrka och grupper som vill bedriva stadsodling om huruvida det finns möjlighet att nyttja av kyrkan reserverad mark som ännu inte har upplåtits till gravplatsverksamhet; inte helt olikt den process som kom till stånd då Stadsjord (2014) påbörjade sitt arbete i Göteborg.

När det kommer till Malmö Grönplan (2003) och dess försök att definiera olika grönytor uppfattar *Planeraren* det som att man från kommunens sida har haft vissa svårigheter med att konkretisera vilken slags mark som kyrkogården egentligen motsvarar. Den går inte att likställa med allmän platsmark (Boverket, 2013) men utgör samtidigt en del av det offentliga rummet - något som han finner förenligt med att medborgare också borde kunna få använda kyrkogården

mer eller mindre som en park. Ett problem kan vara den rigida uppdelning som Boverket gör i vad som motsvaras av allmän platsmark och vad som inte gör det:

”I PBL definieras allmän platsmark som ett område som är allmänt tillgängligt och avsett för gemensamma behov. Allmänheten ska ur detaljplanens uppdelning av allmän platsmark och enskild kvartersmark kunna utläsa vilken miljö detaljplanen garanterar och huvudmannen för allmän platsmark kunna beräkna kostnader för anläggning och drift dvs. om marken ska ha en specifik utformning eller enligt seden på plats. Användningen av allmän platsmark får inte begränsas eller stängslas in utan ska vara tillgänglig för alla under dygnets alla timmar.”(Boverket, 2009, s. 29)

Efter arbetet med 2003 års grönplan aktualiserades återigen ett definitionsbehov i och med att planprogrammet för Norra Sorgenfri togs fram (Malmö Stad, 2008). Stadsplanerarna ställde då sig frågan om närheten till S:t Pauli kyrkogårdar kunde få kompensera för en brist på andra närbelägna grönytor. Från Malmö Stads sida så menar *Planeraren* att det uppskattas att kyrkogårdsförvaltningen har öppnat upp stadens kyrkogårdar mer och mer för rekreation och genomfart - och det sistnämnda är någonting som det även fortsättningsvis kommer att arbetas vidare med.

Planeraren skulle också gärna vilja veta mer om hur förvaltningen fungerar i Tranås och Stockholm, d.v.s. de två kommuner där kommunens egen parkförvaltning också har hand om förvaltningen av kyrkogårdarna.

När kyrkan och staten separerade år 2000 trodde *Planeraren* att det skulle leda fram till förändringar inom huvudmannaskapet för kyrkogårdsskötsel, men så blev inte fallet. Han tror dock att det skulle finnas mycket att vinna på att de olika förvaltningarna, d.v.s. kyrkogårdsförvaltningen och kommunens gatukontor, hamnade under samma tak, inte minst ekonomiskt. På mindre orter talar han av egen erfarenhet om att den gröna kompetensen hos kyrkogårdsförvaltningen ofta överstiger den hos övrig skötselpersonal och att det på så sätt skulle kunna ske ett slags synergieffekt i form av kompetensutveckling vid eventuella sammanslagningar. Och även om det föreligger en viss risk att skötselkvaliteten skulle komma att sjunka om all förvaltning delade på samma budget så menar *Planeraren* att Malmö redan idag har etablerat ett system för hur frekvent och noggrant olika grönytor sköts beroende på krav på kvalitet. Dessutom finner han det inte negativt per se om fler parker skulle tillåtas anta en mer vildvuxen och extensiv karaktär.

När diskussionen kommer in på nya begravningsformer, och i synnerhet askgravlundens ökande popularitet under de senaste tio åren, så menar *Planeraren* att kyrkogårdsförvaltningen i allt större utsträckning behöver vara lyhörd för samhällets värdeförändringar i stort. Kanske kommer fler platser utanför kyrkogårdens murar att fungera som minnes- eller ceremoniplatser i framtiden; kyrkogårdsförvaltningen har oavsett hur utvecklingen kommer att se ut ett behov av att tolka tidens tecken.

Denna inställning delas av professor Carola Wingren vid SLU, som bl.a. forskar om kyrkogårdsfrågor, som i radioprogrammet *Den dekorerade graven* (Tendens, 2013a) menar att kyrkogården ska vara en spegling av samhället utanför - en plats att samsas på.

Slutsatser

Det intryck jag har fått av de personer jag har intervjuat är att samtliga uppfattar mina frågor som intressanta och mitt ämnesval som ytterst relevant - det märks att många har tankar och idéer kring kyrkogårdsfrågorna men att de i sina respektive roller inte har möjlighet att, eller vet hur de ska, arbeta vidare med dem.

De är alla insatta i "kyrkogårdsvärlden" och har bidragit med, för denna uppsats, ovärderlig sakkunskap inom respektive område. Samtliga har också varit nyfikna på att veta mer om likheter och skillnader mellan de två platser i Sverige där kyrkogårdsförvaltningen sköts i kommunal regi och hur det ser ut i övriga landet. De intervjupersoner jag talat med har även en uppfattning om vad "de andra" jobbar med, men det visar sig inte sällan skilja sig från hur det ser ut i verkligheten. Även om de i viss utsträckning känner igen varandras namn så är vetskapen om den fördjupade kunskap som endera organisation besitter bristfällig.

På sikt kommer förhoppningsvis de olika parterna att ha mer med varandra att göra - när väl kyrkogårdar börjar att tas på allvar i en utsträckning som jag, så väl som mina intervjupersoner, anser dem ha gjort sig förtjänta av.

Diskussion

Kyrkogårdsfrågor som forskningsområde är alltså relativt begränsat och det mesta som skrivits berör den historiska utvecklingen, växtval och olika designförslag. Av de frågor som ligger till grund för denna uppsats, vilka återfinns under rubriken "Frågeställningar" i det inledande kapitlet, återstår somliga alltså att besvara medan andra har belysts från ett, eller i bästa fall flera, håll.

Som man ropar får man svar?

I vilken utsträckning anser jag mig ha lyckats besvara de frågetecken som jag inledningsvis hade för avsikt att rätta ut; och i vilken omfattning utgjordes gensvaret från mina efterforskningar enbart av ekot av min egen röst?

Huruvida kyrkogården integreras i stadsbilden? Frågan är mer komplicerad än vad som till en början kan anas. Kyrkogårdar är integrerade i Malmös stadsbild så till vida att där människor ges möjlighet att passera från punkt A till punkt B, och det ligger en kyrkogård mellan dessa, så kommer kyrkogården att aktiveras i så motto att den är tillgänglig för allmänheten. Det bästa exemplet på detta i Malmö är Gamla Kyrkogården som nyttjas av människor som vill ta sig mellan Slottsparken och Gustaf Adolfs torg. Vad som egentligen tillförs till stadsbilden i just ovan nämnda fall är dock en annan fråga - Gamla Kyrkogården är kanske snarare en genväg mellan två målpunkter som också råkar vara ett grönt rum.

När det kommer till frågan om stadens eventuella reglering av kyrkogårdens aktiviteter så är den enklare att besvara: det gör de inte. Om någon kan sägas, i viss mån, reglera aktiviteterna på kyrkogården så är det kyrkogårdsförvaltningen. Det är de som får ta emot eventuella klagomål från besökare och/eller bildar sig en uppfattning om vilka aktiviteter som förekommer utifrån egen erfarenhet samt skrider till verket med att uppmuntra eller begränsa dessa efter vad de finner lämpligt.

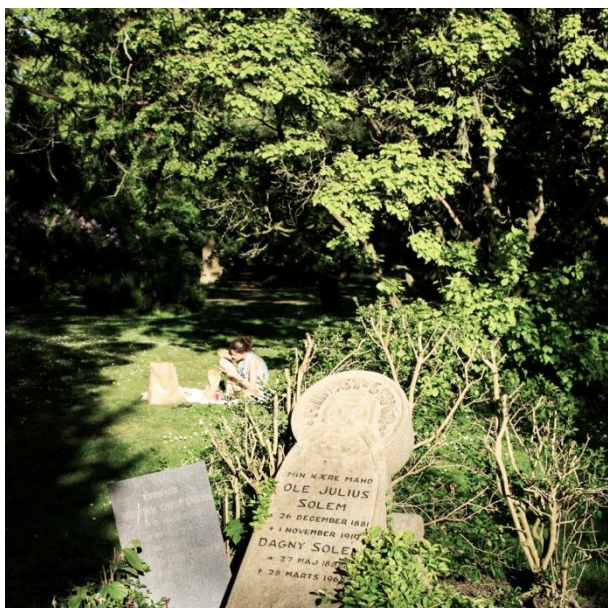
Dialogen mellan kyrkogårdsförvaltning, länsstyrelse och kommun är i dagsläget i det närmaste obefintlig. Alla parter tycks vänta på att någon annan ska ta första steget men fram tills dess verkar de inblandade nöjda med utgångsläget, d.v.s. hur det ser ut idag; d.v.s. i stora drag på samma sätt som det såg ut innan stat och kyrka gick skilda vägar.

Den sista frågan, den om medborgarnas syn på kyrkogården, är nästan lika intressant som den är svår att svara på. Vad som har framkommit i diskussionerna med de företrädare jag har intervjuat är att den dels har förändrats, dels uppfattas som en utveckling som är i kontrast med vad vi uppfattar som "traditioner".

Kyrkogården som offentligt grönt rum

Mycket av diskussionen kring kyrkogårdarnas funktionalitet och tillgänglighet kommer att inbegripas i den om tillgången till grönområden och deras roll i staden, och inom stadsplanering, i allmänhet.

Kanske kommer den svåraste frågan att besvara, men eventuellt också den viktigaste för att kunna ta arbetet vidare, vara huruvida kyrkogården skall komma att bli en del av stadens övriga grönstruktur eller om dess särställning skall fortsätta att hävdas och värnas. Det förstnämnda skulle innebära att kyrkogårdsfrågorna skulle kunna få ett starkare sammanhang att driva sina frågor inom, nämligen det om den förtätade stadens behov av grönområden. Det andra alternativet är ett som kommer att behöva innebära att aspekter av kulturell och religiös art tas i beaktande. En stad som omfamnar mångfaldstanken måste också kunna erbjuda sina invånare utrymme att utöva en mångfald av aktiviteter, vare sig de har religiösa förtecken eller ej. Och på så sätt kan det komma att bli en fråga om att förvalta, kommunicera och synliggöra denna heterogenitet - hur vi vill skriva framtidens svenska kulturhistoria.

Figur 3. En kvinna lapar försommarsol i ett av Assistens Kirkegårds många undandömda gröna rum; en än vanligare syn på kyrkogårdar i framtiden?

I förgrunden en växtbäddad familjegrav med lutande gravstenar. (Dennis Andreasson, 2014-05-17)

I vilken utsträckning är offentliga rum i behov av att programmeras för att aktiveras? Behöver vi som medborgare tydliga riktlinjer och spelregler att följa när vi vistas i det offentliga rummet, eller är det mer eftersträvaransvärt att olika intressen och aktiviteter kan göra anspråk på en plats vid olika tidpunkter.

I min intervju med *Förvaltaren* återkom han gång på gång till att det handlade om att få folk att röra sig igenom, och uppehålla sig på kyrkogårdarna, för att livet ska kunna återta och genomsyra dessa monument över de döda. Bl.a. diskuterade vi Martin Arfalks (2008) examensarbete där textförfattaren tittar på olika möjligheter att bryta upp de befintliga riktningarna på S:t Paulikyrkogårdar i de östra delarna av centrala Malmö. I dagsläget har dessa en tydlig östlig-västlig dimension men i och med att det outnyttjade f.d. industriområde som är Norra Sorgenfri så småningom kommer till att bebyggas kommer behovet av att också skapa genomfartsmöjligheter i nordlig-sydlig riktning att öka.

En återkommande fråga är också den om vad som "ska" komma först: planeringen eller attitydförändringen; tillgången eller efterfrågan? Malmö verkar ha en vilja att försöka mötas på mitten och skapa en dialog mellan stad och medborgare, något som kan exemplifieras med arbetet kring förnyelsen av Folkets Park (Pedersen, 2014) eller genom det som kom att bli *Rosens röda matta* i Rosengård (Malmö Stad, 2014). Är det tänkbart att vi i framtiden får se ett liknande förhållningssätt vid skapande och/eller förändringar av alla slags offentliga rum?

Kan kyrkogården erbjuda en mötesplats mellan människor som annars inte skulle träffa på varandra i staden? I *Möten i staden* formulerar Malmö Stadsbyggnadskontor inledningsvis frågan "Hur kan stadsplanering ge förutsättningar för gränsöverskridande möten mellan olika människor i staden?" (Malmö Stadsbyggnadskontor, 2009, s. 2). Kyrkogården har i sig en inneboende möjlighet att skapa ett forum för möten religioner emellan men också mellan gammal och ung; aktivitet och lugn. Ett positivt utfall av en sådan "kollision" är inte självskriven men kyrkogården har ändå, tack vare sin komplexa sammansättning, unika förutsättningar att skapa utrymmen i staden som annars inte skulle få ta plats.

En historia utan framtid?

I kyrkogårdarnas fall är ett tänkbart scenario att huvudmannen, vare sig det kommer att fortsätta att vara Svenska kyrkan eller om kommunerna i allt större utsträckning får ta över ansvaret, kommer att ställas inför några olika valmöjligheter.

Skulle kyrkogården kunna bli en mer öppen och integrerad del av sin fysiska omgivning? Att tänka sig en utvidgning av kyrkogårdarnas mark är nog inte ett realistiskt scenario, men går det att inkludera övrig stadsbebyggelse eller närbelägna grönområden på ett sådant sätt att de olika områdenas karaktär kan komplettera varandra och förstärka varandras karaktärer?

Eller bör istället kyrkogårdens särart prioriteras och poängteras - kyrkogården är och ska förbli en begravningsplats snarare än en park! Att efterfrågan på lugn i staden återfinns hos dess invånare verkar det inte råda något tvivel om, men är lugnet alltid på bekostnad av aktivitet?

Det verkar också som att brukarna av kyrkogårdarna har kommit betydligt längre än vad planerarna har gjort. Kyrkogården har blivit ett rum som annekteras av olika intressen eller för olika aktiviteter utan att någon har fattat beslut om huruvida kyrkogården är lämplig eller lämpad för dessa ändamål. Det finns en tydlig *handling*, men den verkar inte ha föregåtts av en *tanke*. Och en annan, intressant insikt i just denna fråga, är att kyrkogårdsförvaltningen inte verkar se några större problem med de aktiviteter som kyrkogårdar har kommit att bli spelplatser för – viktigast av allt är att de används!

Och använt har den alltid gjorts, till både det ena och det andra. Vi är i väldigt hög grad präglade av vår föräldrageneration, och deras föräldrageneration i sin tur, men precis som avhandlas i *Kyrkogården som grönt kulturarv* (Bucht, 2002) i Kjell Lundqvists kronologiska redogörelse för kyrkogårdens historia så har den under tidigare sekler fungerat som både marknadsplats och beteshage (och precis som citatet av Hjalmar Söderberg som denna uppsats inleds med antyder - antagligen *en del annat...*). Just den här idén om vad som är tradition eller inte ingår givetvis i något slags kollektivt medvetande men förändras också över tid. Precis som jag blev varse genom min intervju med *Antikvarien* så skiljer sig också synen på i vilken utsträckning Kjell Lundqvists påståenden är sannolika eller ej beroende på vem som tillfrågas, och på samma sätt är det med vår uppfattning om tidigare generationer och deras traditioner.

Kyrkan har spelat en historisk viktig roll och kommer med säkerhet att fortsätta göra det även under en överskådlig framtid. Ett exempel på projekt där Svenska Kyrkan, eller åtminstone deras representanter, i egenskap av markägare, har intagit en mer progressiv roll är Stadsjord (2014). Kommunens byråkratiska hållningssätt till markanvändning gjorde i det här fallet att det blev "lättare" att vända sig till andra markägare; ett exempel som sedermera har gett ringar på vattnet och som lett till att Stadsjord har fått nyttja överbliven mark i Göteborgs kommun åt sina olika experiment med närodlat, och inte minst stadsnära, matproduktion och djurhållning. Projektet är också ett utmärkt exempel på hur viktig dialogen mellan "brukare" och "markägare" är. Stadsjords initiativ har gett ringar på vattnet och idag är projektet en självklar referens i diskussioner som rör medborgarinflytande och gräsrotsrörelser ifråga om markanvändning och stadsplaneringsfrågor.

Har Ken Worpole (2003) rätt i sitt konstaterande om att den omgivande staden, och de tekniska landvinningar som har tillåtit den att förändras (och kanske rent av "förbättras"), har rusat ifrån kyrkogårdarna och att ingen intressant utveckling egentligen har skett sedan 1900-talets början? (Worpole, 2003, s. 31-32). Finns det anledning att titta "bakåt" på Skogskyrkogården eller är det upp till morgondagens arkitekter och landskapsarkitekter att återupprätta kyrkogårdens anseende och aktualitet?

Vidare studier

Inledningsvis vore det intressant att få veta mer om min egen och föregående generationers attityd till kyrkogårdar har förändrats; vilken förankring har vår syn på vad som är tradition och inte, och för vidare studier hade det varit intressant att undersöka hur skillnaderna ser ut mellan de kommuner som själva har hand om kyrkogårdsförvaltningen, s.k. borgerlig huvudman (Tranås Kommun, 2014) - i dagsläget Stockholm och Tranås - och den övervägande majoriteten där det är Svenska kyrkan som innehar huvudmannaskapet. Vilka de "särskilda fall" som åberopas i Begravningslagens (1990:1144) kap. 2, § 1 är, vilka ger regeringen tillåtelse att låta en kommun ta över huvudmannaskapet från Svenska Kyrkan, vore också intressant att få veta mer om.

Vad tror jag att frånvaron av diskussion kring kyrkogårdsfrågor kommer sig av? Precis som de personer jag intervjuat har varit inne på så verkar det saknas initiativ, istället för att någon part vågar och vill vara drivande så verkar samtliga avvakta att någon annan ska våga lyfta frågan. Dessutom kan invändningen att det ändå funkar bra som det är nu alltid åberopas. Jag gick nog in med bilden om att kyrkogården skulle kunna tänkas bli en viktig planeringsfråga för landskapsarkitekter och samhällsplanerare att besvara; att den kanske rent av var det redan idag. Men min erfarenhet av både litteraturstudier och intervjuer är att det visserligen, på somliga håll, finns förhoppningar och förväntningar, men att dessa alltjämt är långt ifrån ett aktualiserande. Vare sig vi vänder oss till litteraturen eller den praktiska verklighetens företrädare så verkar det råda konsensus om att det är frustrerande att vi inte har kommit längre. Det, om något, borde väl utgöra ett incitament för att debatten tids nog kommer att kännas adekvat, för att inte säga oundviklig, och då är det bara att hålla tummarna för att intresset inte har hunnit svalna.

Allt som behövs är en gnista.

Om tillfälle hade erbjudits skulle jag gärna ha intervjuat än fler parter - även om jag har utgått från de jag vid formulerandet av min frågeställningar uppfattade som centralgestalter i kyrkogårdsfrågan så hade en än mer intressant och heltäckande bild kunnat målas upp. De jag framför allt kommer att tänka på är Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund (SKKF), Riksantikvarieämbetet och representanter för Svenska kyrkans religiösa verksamhet som hade kunnat beredas utrymme att säga sitt. Även det är något som lämpar sig väl för framtida studier att försöka utröna.

Ett minst lika viktigt perspektiv som tyvärr inte har fått komma till tals är givetvis medborgarnas. Även om Bremborg och Dahlgren (2011) i viss utsträckning har lyckats kvantifiera människors inställningar och tankar kring begravningsplatser så hade en mer kvalitativ undersökning kunnat tillföra eftersträvaransvärt djup, något som de båda författarna också föreslår i arbetets slutkommentarer (Bremborg & Dahlgren, 2011).

Avslutande reflektion

Den nyfikenhet som jag kände inför och under det inledande arbetet med uppsatsen, har bestått processen igenom. Det har hela tiden dykt upp nya sidospår som löpt endera på tvären, endera parallellt, med den kurs som jag hade föresatt mig att följa från första början.

Under arbetets gång har min syn på mycket, egentligen det mesta, när det kommer till planering och förvaltning av kyrkogårdar fördjupats och förändrats. Till att börja med blev jag förvånad över markfrågan – de ägandeförhållanden som råder och i vilken utsträckning detta har kommit att påverka, och i detta fall begränsa, utvecklingsmöjligheterna för kyrkogårdar. Jag har också blivit medveten om den tydliga ansvarsuppdelning som ligger till grund för arbetet med kyrkogårdar, i synnerhet efter att jag intervjuat representanter för de olika inblandade parterna. Organisationerna emellan utgörs av vattentäta skott - var och en sköter sitt och sneglar sällan eller aldrig på vad andra gör eller inte gör.

För varje intervju som jag genomfört har dels min egen uppfattning men också arbetets fokus och ingång förskjutits, och somliga frågor har blivit mer påtagliga och aktuella medan andra har hamnat i bakgrunden. Det finns också något att utläsa av sättet de tillfrågade har tolkat frågorna och styrt in svaren på - något som jag i viss mån också har låtit ske för främja flytet på bekostnad av rigorös stolpighet. Tolkningarna hänger givetvis samman med deras olika arbetsuppgifter men speglar också deras egen privata inställning och ingång till ämnet. Stundtals har jag känt mig både obildad och naiv men efter varje intervjutillfälle har min nyfikenhet växt och min förståelsehorisont har vidgats.

Ifråga om val av metoder så anser jag att det upplägg jag använt mig har fungerat väl. Att inleda arbetet med att leta efter och läsa litteratur på området var oundvikligt för att kunna gå vidare med de fördjupande intervjuerna. Kanske begränsades mitt urval av litteratur något av att jag redan innan hade bestämt mig för på ett ungefär vad jag ville att intervjuerna skulle handla om - litteraturen fick därför snarare fungera som kött på redan definierade ben. Jag tror dock att det inom ramarna för ett kandidatarbete å 15 högskolepoäng var - och är - nödvändigt att i god tid välja ut sitt mål snarare än att stå och stampa på stället "i väntan på något bättre".

I intervjuernas fall så tror jag att jag, och även andra som tagit sig an denna metod inom ramarna för kandidatarbeteskursen, hade lyckats bättre om vi hade haft en stabilare forskningsmetodisk grund att stå på. Nu har det istället blivit något utav "trial and error". På gott och ont. Men jag är nöjd med att jag valde att spela in intervjuerna istället för att försöka anteckna under tiden - jag tror att det medförde att mina intervjuobjekt kände sig mer uppmärksammade samt att jag kunde anpassa det vi pratade om utefter vad de hade att säga. Vilket fick till följd att intervjuerna antog mer diskussionslika former än vad som annars antagligen skulle ha varit fallet. Personligen tror jag att intervjuerna inte hade förlorat något på att återges mer ordagrant, och att intervjupersonerna hade fått behålla sin identiteter, men utfallet som det nu blev var något som jag tillsammans med min handledare beslutade oss för att utgå ifrån.

Att använda mig av referensobjekt tror jag bidrog med en nödvändig verklighetsförankring; en möjlighet att omsätta och reflektera kring till litteratur och intervjuer i praktiken. Jag hoppas också att de har kunnat erbjuda små efterlängtnade visuella inslag i ett i övrigt textdominerat arbete. Inom ramarna för detta arbetes omfattning tycker jag att de har spelat en relevant och viktig roll även om en än mer fördjupad analys av exempelvis Skogskyrkogården i Stockholm hade varit intressant (inte minst på ett personligt plan).

När jag funderar kring hur intervjuerna slutligen blev så hade jag hellre velat försöka redovisa dem på ett sådant sätt att texten skulle ge en känsla av att de olika parterna ingick i ett pågående samtal med varandra. Detta blev dock i slutändan alltför komplicerat och med tydlighet och läsbarhet som argument valde jag istället att redogöra för intervjuerna på det sätt som de framställs i uppsatsens slutliga form: i tre separata avsnitt med en avslutande sammanställning.

Slutligen tar jag med mig insikten att intervjuer inte alltid blir som en tänkt sig och att vad som sägs, vare sig det är i en intervjusituation eller inte, kommer att låta olika i öronen på den som pratar och den som lyssnar.

Tack för visat intresse.

Referenser

Elektroniska Källor

- Assistens Kirkegård (2014). *Kirkegården i dag*. Tillgänglig: <http://assistens.dk/kirkegarden-i-dag/> [2014-04-10].
- Boverket (2009). *Huvudmannaskap för allmän plats – En fråga om rådighet övermark och finansiering*. Tillgänglig: http://www.boverket.se/global/webbokhandel/dokument/2010/huvudmannaskap_for_allman_plats.pdf [2014-05-16]
- Boverket (2013). *Användning av allmän plats*. Tillgänglig: <http://www.boverket.se/Vagledning/PBL-kunskapsbanken/Detaljplanering/Planbestammelser/Anvandning-av-allman-mark/> [2014-05-12]
- Bredford, L. (2008). Odarslövs kyrka är en svår ekvation att få ihop. *Skånskan*, 29 oktober. Tillgänglig: <http://www.skanskan.se/article/20081029/NYHETER/992527515/-/odarslovs-kyrka-ar-en-svar-ekvation-att-fa-ihop> [2014-05-15]
- Bremborg, A. Davidsson & Dahlgren, C. (2011). *Begravning 2011*. Tillgänglig: http://www.skkf.se/sites/default/files/editorial/Begravning_2011.pdf
- Bringeus, N-A. & Olausson, M. (2014). Kyrkogård. I: *Nationalencyklopedin*. Tillgänglig: <http://www.ne.se/lang/kyrkog%C3%A5rd> [2014-04-11].
- Båtshake, H. (2013). Vad är passande att göra på en kyrkogård? *Sydsvenskan*, 30 juni. Tillgänglig: <http://www.sydsvenskan.se/opinion/aktuella-fragor/vad-ar-passande-att-gora-pa-en-kyrkogard/> [2014-04-09]
- Glynn, K., King, G. G., Kosky, S., & Saborio, G. (2004). *Michigan Historic Cemeteries Preservation Guide*. Tillgänglig: http://www.michigan.gov/documents/hal_mhc_shpo_Cemetery_Guide_105082_7.pdf [2014-04-10]
- Klassikern* (2013). Sigurd Lewerentz Blomsterkiosk. [Radioprogram] Producent: Louise Epstein, Sveriges Radio P1, 16 augusti. Tillgänglig: <http://sverigesradio.se/sida/avsnitt/231179?programid=3315> [2014-04-11]
- Malmö Stad (2003). *Grönplan för Malmö*. Tillgänglig: <http://www.malmo.se/download/18.5d8108001222c393c008000101293/1383647019267/Gr%C3%B6nplan+f%C3%B6r+Malm%C3%B6+2003.pdf> [2014-04-07]
- Malmö Stad (2008). *Planprogram Norra Sorgenfri*. Tillgänglig: http://malmo.se/download/18.5d8108001222c393c008000101753/1383646911110/Norra+Sorgenfri+planprogram_revderat_sk%C3%A4rm.pdf [2014-05-15]
- Malmö Stad (2014). *Rosens röda matta*. Tillgänglig: <http://www.malmo.se/Medborgare/Miljo--hallbarhet/Miljoarbetet-i-Malmo-stad/Hallbar-stadsutveckling/Hallbara-Rosengard/Rosengardsstraket/Rosens-roda-matta.html> [2014-05-15]

- Malmö Stadsbyggnadskontor (2006). *Möten i staden - om vikten av att se den andre i vardagen*. Tillgänglig: <http://www.malmo.se/download/18.1c002f7b12a6486c372800012020/1383644431857/M%C3%B6ten+i+staden+Dialog-pm.pdf>
- Pedersen, H (2014). Här är finalisterna som vill rita om Folkets Park i Malmö. *Sydsvenskan*, 7 april. Tillgänglig: <http://www.sydsvenskan.se/malmo/se-finalisterna-i-tavlingen-om-folkets-parks-framtid/> [2014-05-02]
- Rothenburg, O. (2007). Yttersta dagen för Maglarps kyrka. *Dagens Nyheter*, 12 september. Tillgänglig: <http://www.dn.se/nyheter/sverige/yttersta-dagen-for-maglarps-kyrka/> [2014-05-15]
- Schwarz, M. Lautsen (2014). Danmark: Religion. I: *Nationalencyklopedin*. Tillgänglig: <http://www.ne.se/lang/danmark/religion> [2014-05-12]
- SKKF (2013). *Kremationsstatistik 2012*. Tillgänglig: <http://www.skkf.se/sites/default/files/pagefiles/SKKF-Krem-statistik-2012.pdf> [2014-05-02]
- Stadsjord (2014). *Projekt*. Tillgänglig: <http://www.stadsjord.se/projekt/> [2014-05-12]
- Stockmann, C. (2011). 1.100 åbnede kister giver København en anden historie. *Politiken*, 28 maj. Tillgänglig: <http://politiken.dk/kultur/ECE1294065/1100-aabnede-kister-giver-koebenhavn-en-anden-historie/> [2014-05-01]
- Svenska Kyrkan (2014a). *Historik*. Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/656230> [2014-04-11]
- Svenska Kyrkan (2014b). *Östra kyrkogården*. Tillgänglig: <https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=659700> [2014-04-10]
- Svenska Kyrkan (2014c). *Svenska kyrkan i siffror*. Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/statistik> [2014-04-11]
- Sörensen, A-B. (2003). *Kyrkogården i framtiden - ur ungdomars perspektiv*. (Movium Rapport, 2:2003). Alnarp: Movium. Tillgänglig: <http://www.movium.slu.se/system/files/news/8485/files/framtidenskyrkogard.pdf> [2014-04-09]
- Tendens* (2013a). Den dekorerade graven del 1/3. [Radioprogram] Producent: Ola Hemström, Sveriges Radio P1, 27 oktober. Tillgänglig: <http://t.sr.se/1gmzicA> [2014-05-10]
- Tendens* (2013b). Den dekorerade graven del 3/3. [Radioprogram] Producent: Gunilla Nordlund och Ola Hemström, Sveriges Radio P1, 27 oktober. Tillgänglig: <http://t.sr.se/1gMYNnR> [2014-05-10]
- Tranås Kommun (2014). *Begravning & griftegårdar*. Tillgänglig: <http://www.tranas.se/meny/invanare/familjomsorg/begravninggriftegardar> [2014-05-02]
- Världsarvet Skogskyrkogården (2014). *Historia*. Tillgänglig: <http://www.skogskyrkogarden.se/fakta/historia> [2014-04-11]

Tryckta Källor

- Arfalk, M. (2008). *Sorgenfrid. Or how there are more sides to life (and death)*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Landskapsarkitektprogrammet (Examensarbete 2008:18).
- Begravningslag (1990). Stockholm. (SFS 1990:1144). Tillgänglig:
http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/sfs_sfs-1990-1144/ [2014-04-11]
- Berglund, I (1994). *Kyrkogårdens meditativa rum*. Stockholm: Verbum.
- Bucht, E. (red.) (1992). *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Alnarp: Movium.
- Flora, N., Giardiello, P. & Postiglione, G. (2013). *Sigurd Lewerentz*. London: Phaidon.
- Hjalmarsson, H. (2011). *Begravningsplatsen som offentligt rum - Igår, idag och i framtiden*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Landskapsarkitektprogrammet (Kandidatarbete).
- Josefsson, J. (2011). *Stadskyrkogårdar - socialt hållbar utveckling*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Hållbar stadsutveckling - ledning, organisering och förvaltning (Examensarbete).
- Kulturmiljölög (1988). Stockholm. (SFS 1988:950). Tillgänglig:
http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Kulturmiljolag-1988950_sfs-1988-950/ [2014-04-11]
- Länsstyrelsen Skåne (2013). *Slutrapport för projektet "Kyrkogårdar – vilorum och plats för liv?"*. Malmö : Länsstyrelsen Skåne.
- Lövré, K. (2003). *Det gröna som identitetsskapande stadsbyggnadselement – objekt, koncept och struktur*. Diss. Alnarp: Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Patel, R (2003). *Forskningsmetodikens grunder: att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Lund: Studentlitteratur.
- Sandell, A. (2009). *Kyrkogården - en plats för de levande*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Trädgårdsingenjörsprogrammet - design (Fördjupningsarbete).
- Sandell, A. (2010). *Kundens användning och framtida önskemål på begravningsplatsen*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Trädgårdsingenjörsprogrammet - design (Kandidatarbete).
- Treib, M. (2002). *Places, platser: Thorbjörn Andersson, landskapsarkitekt*. Stockholm: Svensk byggtjänst.
- Worpole, K. (2003). *Last landscapes. The architecture of the cemetery in the west*. Reaktion Books Ltd: London.

Bilagor

Bilaga 1. Intervjufrågor

Hur uppfattar du/ni kyrkogårdar som offentliga rum?

Hur används Östra Kyrkogården idag jämfört med tidigare?

Finns det en diskussion inom Kyrkogårdsförvaltningen/Malmö Stad/Länsstyrelsen om vad som är okej att göra på en kyrkogård?

Får ni mycket klagomål från besökare/sörjande?

Finns det en dialog mellan Kyrkogårdsförvaltningen, Malmö Stad och Länsstyrelsen - och i så fall, hur ser den ut?

Hur ser framtidsutsikterna ut för Malmös kyrkogårdar?

Vem tror du kommer att vara huvudman för kyrkogårdar(na) i framtiden?